

УДК 330.101.541:001

Савицька Н. Л.

Харківський державний університет харчування та торгівлі

ХОЛІСТИЧНИЙ ПЕРСОНАЛІЗМ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЮДИНИ В ГОСПОДАРЬСЬКОМУ РОЗВИТКУ

Запропоновано принцип холистичного персоналізму, який виступає методологічною основою дослідження людини в господарському розвитку. Виділено систему детермінант, що визначають можливості створення та реалізації суб'єктного потенціалу. Окреслено критерії множинної раціональності суб'єкта господарського розвитку.

Ключові слова: людина як суб'єкт, холистичний персоналізм, господарський розвиток, суб'єктний потенціал.

Постановка проблеми. Сучасна методологія економічної теорії ввібрала у себе різнобарвну палітру філософського осмислення та природничо-інструментального підходу щодо бачення суб'єкта господарського розвитку. Клубок невирішених методологічних суперечностей та практичних проблем вимагають нової методології, яка б відповідала методологічній конструкції «економіка для людини», а не «людина в економіці». Сучасна методологія «економіки в людині» (А. Гальчинського, Л. Гребнева) [1; 2], «економіки людини» (В. Марцинкевича, І. Соболевої) [3], «економіка для людини» (О. Бузгаліна) [4] «економіки з людським обличчям» (К. Флексер) [5], гуманістичної економіки (А. Печчеї) [6] лише формується, але вже зараз є зрозумілим те, що революційне багатство сучасного суспільства криється у багатстві людської особистості, отже розвиток економіки підпорядкований розвитку людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомі методологічні принципи включення людини в аналіз економічних процесів: методологічний індивідуалізм (А. Сміт, Дж. С. Мілль, К. Менгер, А. Маршалл, О. Уільямсон, Й. Шумпетер, Л. фон Мізес, Г. Беккер, В. Меклінг, К. Бруннер та інші), холізм (Г. Саймон, К. Маркс, М. Вебер, Ф. Ліст, С. Лінденберг, О. Іншаков, Б. Єрзнкян та інші), персоналізм (О. Бузгалін, С. Булгаков, А. Гальчинський, А. Грималюк, А. Колганов, Б. Корнійчук, Ю. Осипов та інші) доповнюються та коригуються міждисциплінарними дослідженнями економіки і психології, що розвиваються у кейнсіанстві та посткейнсіанстві, поведінковій економічній теорії Дж. Акерлофа, Д. Канемана, В. Сміта, Р. Талера, А. Тверські та ін.; економіки і соціології К. Екклунда, Т. Заславської, В. Радаєва та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Асинхронність темпів змін в економіці та темпів удосконалення методології економічної науки пояснюється, серед іншого, відсутністю в теорії цілісного уявлення про людину як суб'єкта і економіки, і суспільства, що унеможлиблює представлення цілісної картини господарської реальності. Саме цим зумовлюється неможливість розв'язання суперечностей сучасного господарського розвитку, що лежать у площині соціально-економічних, демо-екологічних, ментально-інституціональних та когнітивно-інформаційних розривів. Осмислення потенціалу діяльності цілісної людини у сучасному господарстві становить актуальне завдання міждисциплінарних досліджень, які активно проводяться в економічній науці. Необхідність удосконалення існуючих методологічних підходів до аналізу діяльності людини як суб'єкта сучасного господарського розвитку зумовило предметну спрямованість даного дослідження.

Мета статті полягає в обґрунтуванні методологічного принципу дослідження господарської діяльності людини в умовах становлення економіки знань.

Виклад основного матеріалу. За умов становлення глобальної економіки знань зростає взаємообумовленість розвитку людини, суспільства та економіки, яка полягає у холистичних (цілісних) зв'язках індивідуального і соціального, соціального і духовного, об'єкта і суб'єкта. Творчість із елітарної діяльності у сфері культури перетворюється у необхідну умову господарської діяльності зі створення можливостей розвитку особистості та суспільства. Творча активність обумовлюється не економічною необхідністю чи раціональністю, а конструктивною напруженістю, іманентною креативною властивістю природи людини.

Людина, з одного боку, – суб'єкт економіки, а з іншого боку – суб'єкт суспільства. Ці дві іпостасі людини тісно взаємопов'язані. Зв'язок між ними виступає і чинником, що конститує суспільство, і джерелом суперечностей в ньому, і стимулятором, і обмежувачем суспільної активності людини. Людина як суб'єкт економіки і суспільства є вихідною клітинкою (ядром) системи соціально-економічних відносин. Вона виступає суб'єктом, метою і засобом розвитку цивілізації.

Як суб'єкт економіки людина формується і розвивається в системі ринкових стосунків, де домінує егоїстичний інтерес людини (який покладено в основу методологічного індивідуалізму), поділ праці, товарний обмін, прибуток, конкуренція. Людина як суб'єкт суспільства є учасником комунікативних стосунків: сім'ї, певної демографічної, професійної, соціальної групи, етнічної і релігійної приналежності, політичної діяльності, громадської організації тощо. Як учасник комунікативних стосунків вона діє в системі суспільних інститутів формальних і неформальних норм і правил поведінки, що включають правові, світоглядні і моральні установки. В інститутах втілені об'єктивні структури зовнішнього світу та суб'єктивні сторони людської діяльності.

Суб'єктність означає вираження та втілення суб'єкта в діяльності, прояв якостей суб'єкта, його цінностей, які формуються предметно в лоні певного середовища. Кожен суб'єкт керується у своїй діяльності власними цінностями, проте базисні із них вкорінені у суспільстві, тобто мають всезагальний характер і вплив на індивідуальний рівень. Людина як суб'єкт творчості і культури виступає творцем соціальної реальності, культури, в яких найяскравіше проявляється ступінь цілісності людини господарюючої, яка творить суб'єкт-суб'єктні відносини.

Господарська діяльність людини здійснюється під впливом детермінант культури, соціуму, вла-

ди та ринку, які утворюють специфічний (національний) господарський порядок, що конституює можливості створення та реалізації суб'єктного потенціалу. Людина розглядається нами в соціально-історичному контексті як особистість – найменша неподільність світу господарства, її поведінка визначається принципом холистичного персоналізму, який схематично зображено на рис. 1.

Будучи учасником економічних і комунікативних стосунків, людина залишається особистістю. Людина шукає шляхи зростання прибутку або доходів, виконує і перетворює норми і правила взаємовідносин з іншими людьми в суспільстві, спираючись на власну систему цінностей.

У господарській діяльності людина поєднує знання, одержані в формальних інститутах освіти та культури, із свого життєвого досвіду, із спостережень за вчинками інших людей, а також творчо переосмислює їх та в результаті одержує нові знання. Поряд з цим нами враховується неможливість людиною досягнути, пізнати всю господарську реальність, оскільки їй притаманна фундаментальна невизначеність, тобто не лише відсутність знань про майбутнє, але й принципова непізнаність.

На рис. 1. зображено холархічні взаємозв'язки у формуванні та реалізації суб'єктного потенціалу людини в господарстві. Суб'єктний потенціал задається координатами культури, соціуму, влади та ринку, які визначають можливості його створення та реалізації. Особливу роль у його формуванні має національна ментальність, що складається в процесі історичного розвитку суспільства під впливом

умов життєдіяльності та «суб'єкт-суб'єктної» взаємодії. Економічна ментальність набуває форми господарської культури, включаючи світоглядні системи, базові цінності, етику ділових, трудових відносин, споживчі паттерни, евристики, рутини, які мають системоутворювальний характер та становлять ядро неформальних інститутів.

У сукупності формальні інститути та інші економічні неформальні правила та норми, інформент (механізм примусу до виконання зобов'язань і ресурси для його реалізації), ідеологія та економічна ментальність створюють інституційне середовище формування та реалізації суб'єктного потенціалу. Владні ресурси, суспільний рівень знань виступають або обмеженням, або стимулом його розкриття.

Діяльність людини в господарстві ґрунтується на її ресурсному потенціалі та реальних обмеженнях. Людський потенціал відноситься до невлоних чинників господарського розвитку, та включає не лише когнітивні ресурси (інтелект, пам'ять, знання, увага, швидкість розумової реакції), ресурси здоров'я, а й психологічні сили людини (ментальність, комунікативність, екзистенціальну свободу). Він становить ядро суб'єктного потенціалу, який крім атрибуту активності, притаманному людському потенціалу, спирається також на атрибути цілепокладання та відповідальності. Поряд з цим традиційні економічні обмеження у вигляді величини доходу, цін, суспільних можливостей та ресурсів, доповнюються ще інституційними: діями інших учасників певної структури ринку (особливої уваги потребує монополія та олігополія), нормами, правилами та цінностями (комунітаризм, індивідуалізм, патерналізм), соціальними взаємозалежностями (патерни та рольові очікування), часовими (витрати часу на пошук й обробку інформації) та когнітивно-інформаційними (рівень знань, поінформованості) обмеженнями [7].

В економіці знань взаємодія з іншими суб'єктами відбувається не лише з приводу економічно обґрунтованого обміну, а й обміну знаннями, досвідом на неринкових принципах. Цей аспект поведінки людини в економіці знань проявляється у творчому дарі, що характеризує інтелектуальний обмін, має поновлюваний та невичерпний характер, ґрунтується на тісних духовних зв'язках. Для людини в таких умовах життєдіяльності прагнення до суперництва не дає ефективних результатів, співпраця в науці, творчості відкриває більше шляхів до інновацій, саморозвитку та розвитку форм господарювання.

Діяльність людини в економіці має, переважно характер сумісно-розділених відносин, що визначає базис життєдіяльності соціальних систем. Сучасний господарський розвиток характеризується процесами усупільнення та соціалізації, які одночасно ґрунтуються та посилюють роль сумісно-розділеної праці у створенні суспільного продукту. Залишаючись відносно самостійною, індивідуальна, конкретна

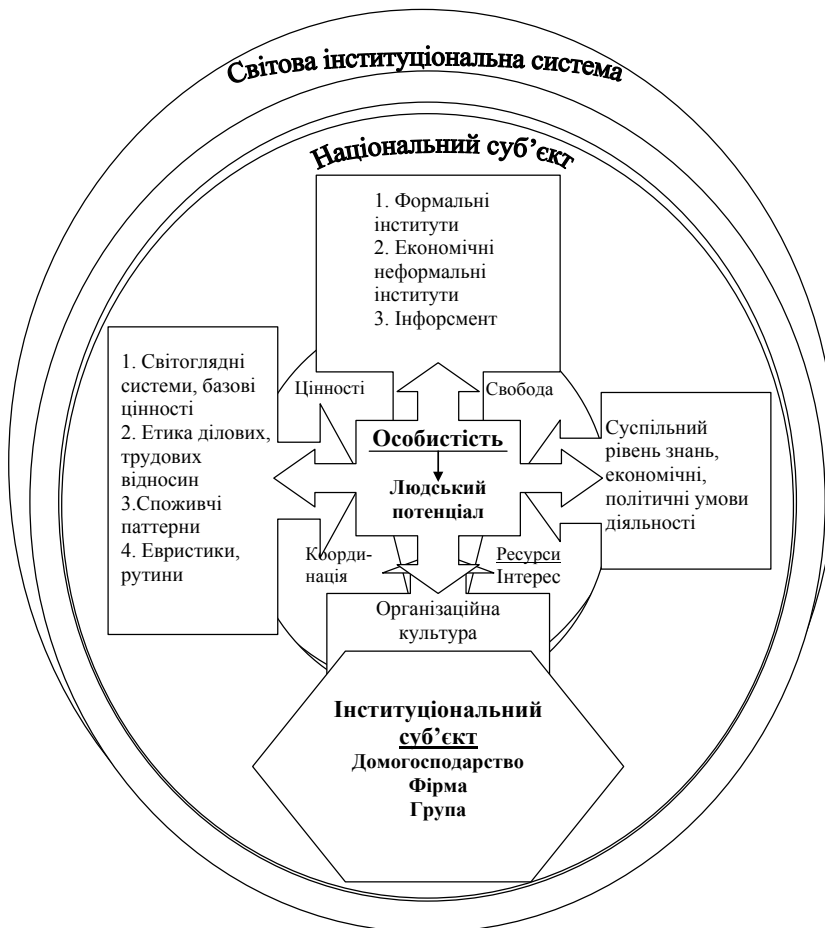

Рис. 1. Принцип холистичного персоналізму в формуванні та реалізації суб'єктного потенціалу людини в господарстві

праця у міру розвитку виробництва все більше стає опосередкованою діяльністю інших людей, забезпечуючи розширене суспільне відтворення. Стаючи все більше соціалізованою, така економіка ґрунтується на мережних зв'язках та ефектах, комунікативних практиках трансферу знань та технологій, колабораційних утворень груп однодумців, основаних на довірі, репутації, компетенції, лояльності, співпраці та співтворчості.

У цілому можна відзначити гетерогенну мотивацію людини в економіці знань, яка включає прагнення до саморозвитку (розвитку людського потенціалу), щастя (емоційно-духовної гармонії) та гідного рівня життя (високих стандартів якості життя). Не можна не погодитись із позицією А. Сена щодо досягнення добробуту шляхом узгодженості, взаємозалежності господарської поведінки, яка ґрунтується не лише на егоїстичному розрахунку, а й на альтруїстичному началі людської особистості. Раціональність дії можна визначити лише знаючи цільову причину самої дії [8]. Отже, дії людини не завжди продиктовані особистими інтересами, вони можуть визначатися суспільними нормами і традиціями, маніпуляцією суспільною свідомістю, умовами контракту, що звучує поле персональної суб'єктності та значно ускладнює моделювання реальної поведінки людини в господарстві. Переваги вибору визначаються суб'єктивними потребами, цінностями і бажаннями; переживаннями та емоціями; власним досвідом та орієнтацією на поведінку інших.

За умов екоцентричної інтерпретації господарської діяльності, тобто орієнтації на зовнішні відносно суб'єкта об'єкти, критерієм раціональності виступає максимізація результатів та мінімізація вкладених ресурсів життєдіяльності людини. Ендоцентрична діяльність, спрямована на розширене залучення внутрішніх ресурсів, які забезпечують внутрішній розвиток людини, інтелектуалізацію суспільних відносин, поширення неринкових відносин, що розмиває класичне поняття економічної раціональності, роблячи її сутнісною та множинною.

Множинна раціональність полягає в тому, що людина при прийнятті господарських рішень прагне до досягнення власного інтересу, але у виборі альтернатив користується не одним заданим критерієм – максимізацією зиску, а їх множиною в залежності від конкретної ситуації та домінуючої поведінкової установки. Критерій раціональної поведінки визначається особистістю, яка орієнтується на власні цінності-цілі, закладені в її свідомість культурою, інститутами, домінуючими суспільними уявленнями щодо нормативності поведінки (ідеологія, мораль, право, інфорсмент, переконання, переваги, світогляд), ефективними когнітивними евристичними. Слід зазначити провідну роль у формуванні ментальних конструкцій людини культури, влади та зрілості соціуму. Критерії раціональності характеризуються змінюваністю, залежністю від співвідношення між наявними економічними та неекономічними ресурсами й обмеженнями, заданими когнітивними, інформаційними, соціальними та психологічними детермінантами.

Цінність конкретних матеріальних та нематеріальних благ визначатиметься ситуативно в конкретному часі-просторі та відповідно до цінності окремих результатів, що обумовлюється «асиметричною реакцією на зміну добробуту», тобто вірогідність його зростання переоцінюється, тоді як ймовірність втрат недооцінюється [9, с. 87]. Д.

Канеман та А. Тверські виводили теорію перспектив, ґрунтуючись на особливостях психіки людини по-різному оцінювати доходи та витрати [10]. Це, так званий, фреймінг ефект, коли людина обирає з альтернатив в умовах ризику, то кінцеві вигоди чи втрати оцінюються протилежно. Цінність доходів розглядається як зростання добробуту, а витрати – його зменшення, при позитивному розвитку подій поведінка людини спрямована на уникнення ризику, при негативному – навпаки. Тобто, експериментально доведено, що людина здатна переоцінювати позитивні очікування та недооцінювати ризики, оскільки її знання обмежені, на ринку існує асиметрія інформації, яка проявляється у її перенасиченні або недостатності. Крім цього, діють психологічні чинники, зокрема, когнітивні евристичні – спрощені правила прийняття рішень, які використовують суб'єкти в умовах невизначеності. Основні з них застосовують при прийнятті рішень на фінансових ринках, ринках споживчих товарів. До них належать ефекти: референтного стану, вкладених коштів, початкового запасу, форми, принципи упередження доступності та репрезентативності.

Таким чином, передумови теорії очікуваної корисності викликають невідповідність нормативної та дискрептивної господарської поведінки. Людина по-різному оцінює результати діяльності, враховуючи цільову спрямованість та умови господарського середовища, когнітивні та інформаційні обмеження, фокусування на короткострокових гетерогенних інтересах, впливі емоцій та суджень інших суб'єктів.

Потенціал суб'єкта господарювання формується під впливом певної культури, в лоні якої створюються, накопичуються, розвиваються матеріальні, духовні та соціальні цінності, що в сукупності формують умови діяльності суб'єкта та її спрямованість. Сукупний людський, соціальний та культурний капітал утворює каркас господарської поведінки. Таким чином, сукупність усіх цінностей формує сутність людини у будь-якому прояві: як фактора економіки, рушійної сили та суб'єкта діяльності й розвитку. Поряд з цим культурні та правові норми виступають імперативними цінностями, які доповнюють сутнісне належним, проте їх застосовність залежить від вибору суб'єкта.

Висновки. В основі застосованого діяльнісного підходу лежить розуміння того, що людина одночасно суб'єкт економіки та суспільства. Цілісність суб'єкта обумовлюється єдністю творчих (продуктивних) потенцій особистості та синергійної, холістичної енергії інституційної структури розвитку. Цілісність економічної системи проявляється у взаємообумовленості цілеспрямованої діяльності людини, яка одночасно є суб'єктом і економіки, і суспільства, та характеристик культурно-інституційного середовища, що її конструюють та регулюють (обмежують / стимулюють).

Синтезований методологічний принцип холістичного персоналізму об'єднує творчу активність, свободу, ініціативу та відповідальність особистості (яка виступає результатом цивілізаційного розвитку та саморозвитку, елементом господарської організації) з цілісним впливом інституціонального середовища та інституціональної структури на реалізацію її потенціалу для досягнення цілей господарської системи.

Визнання реалізму психологічних основ економічного аналізу дозволяє виокремити дії, орі-

ентовані на індивідуалізм, особистісність та суб'єктність. Індивідуалізм відображає власний інтерес та свободу людини, особистісність – одночасну неповторність людини та вплив на неї соціуму, суб'єктність – активність, дієвість, творчість та відповідальність.

Таким чином, методологічною основою господарської поведінки людини в умовах економіки знань може стати холистичний персоналізм як принцип, який лежить в основі амбівалентної господарської поведінки людини та ґрунтується на синтезі методології холізму (цілісності економіч-

ної системи, яка проявляється у взаємообумовленості та взаємозв'язку господарських суб'єктів та інститутів) та персоналізму (іманентної здатності особистості до креативної активності). Це дозволяє адекватно відобразити процеси формування людини господарюючої як одночасного суб'єкта економіки і суспільства, проаналізувати господарський розвиток в умовах становлення глобальної економіки знань, у якій посилюються процеси сумісно-розділеної діяльності із домінуванням індивідуальної за формою, але загальної за змістом творчо-інтелектуальної праці.

Список літератури:

1. Гальчинський А. Економічна методологія. Логіка оновлення : курс лекцій / А. Гальчинський. – К. : «Адеф-Україна», 2010. – 572 с.
2. Гребнев Л. От «человека в экономике» к «экономике в человеке»? / Л. Гребнев. // Вопросы экономики. – 2008. – № 11. – С. 43-58.
3. Марцинкевич В., Соболева И. Экономика человека / В. Марцинкевич, И. Соболева. – М. : Аспект Пресс, 1995. – 286 с.
4. Бузгалин А. Человек в экономике XXI века: пределы капитала / А. Бузгалин, А. Колганов // Социальная экономика. – 2010. – № 3. – С. 37-56.
5. Флекснер К. Просвещенное общество. Экономика с человеческим лицом / К. Флекснер. – М.: Международные отношения, 1994. – 301 с.
6. Печчи А. Человеческие качества / А. Печчи. – М. : Прогресс, 1985. – 126 с.
7. Савицька Н. Л. Людина як суб'єкт сучасного господарського розвитку : монографія / Н. Л. Савицька. – Харків : Форт, 2012. – 352 с.
8. Сен А. Развитие как свобода [Пер. с англ. Е. Полецкой] / Ред. и послесл. Р. М. Нуреева. – М. : Новое издательство, 2004. – 425 с.
9. Довбенко М. Теория перспектив / М. Довбенко // Экономика Украины. – 2004. – № 6(511). – С. 87-91.
10. Kahneman D. Choices, Values, and Frames / D. Kahneman, A. Tversky. – Cambridge: Cambridge University Press. – 2000.

Савицкая Н. Л.

Харьковский государственный университет питания и торговли

ХОЛИСТИЧЕСКИЙ ПЕРСОНАЛИЗМ КАК МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА ИССЛЕДОВАНИЯ ЧЕЛОВЕКА В ХОЗЯЙСТВЕННОМ РАЗВИТИИ

Резюме

Предложен принцип холистического персонализма, который выступает методологической основой исследования деятельности человека в хозяйственном развитии. Выделена система детерминант, определяющих возможности создания и реализации субъектного потенциала. Очерчены критерии множественной рациональности субъекта хозяйственного развития.

Ключевые слова: человек как субъект, холистический персонализм, хозяйственное развитие, субъектный потенциал.

Savitska N. L.

Kharkiv State University of Food and Trade

HOLISTIC PERSONALISM AS A METHODOLOGICAL BASIS STUDY OF MAN IN ECONOMIC DEVELOPMENT

Summary

The principle of holistic personalism, which acts as methodological basis of the study of human activity in economic development. Allocated system determinants of the feasibility and implementation of subject building. Rational features of subjects outlined the economic development.

Key words: person as subject, holistic personalism, economic development, subjective potential.